

ПЕТРО ВОЛИНЯК

ЗЕМЛЯ КЛИЧЕ

1946

St. Vladimir's Cathedral
404 Bathurst St.
Toronto 2-B, Ontario, Canada

ПЕТРО ВОЛИНЯК

ЗЕМЛЯ КЛИЧЕ

ОПОВІДАННЯ

ВИДАВНИЦТВО „НОВІ ДНІ“
ЗАЛЬЦБУРГ 1947

Обкладинка артиста-маляра
М. Бутовича
Друкарня В-ва „Нові Дні“
Наклад 2500

НАХУТОРІ*

„Світ ловив мене, але не
впіймав“.

Гр. Скворода.

Коли увійшов він до світлиці — зати-
хли всі. Ніби якась вища істота увійшла до
хати і полонила всіх. Високий і стрункий,
хоч з сивим волоссям, зупинився він у две-
рях і великими ясними очима оглядав їх.
Ніби питав без слів:

— Хто ви? Чи всі ви тут скворо-
динці?...

— Всі! — відповідали вони без слів,
схиляючи голови перед великим учителем.

За стола вийшов господар. Підійшов
до гостя, привітав його, цілуючи в руку, і
обнявши за стан, повів до столу.

* Відзначено третьою премією в конкурсі
В-ва „Нові Дні“, Зальцбург 1946. Уривки дру-
ковані в „Нових Днях“ ч. 41, 13. X. 1946.

Сів поруч з господарем і ніяково чувся. Ніби злочин зробив, що перервав цей бенкет своєю появою.

Великою силою духа свого умів понити людей. Слухали його, як месію і йшли за ним.

Відчував свою силу в народі, а між друзями своїми не панував над собою: блід і червонів, як дитина, хоч світи пройшов.

Але з ворогами був не той: вогнем палали очі, а голова гордо стояла на тонкій і довгій шиї, мов червона квітка пишна на лапатовому і незграбному будяку.

Піднявся і заговорив несміло:

— Прошу, друзі мої, веселитись і не зважати на мене.

І потім, звертаючись до господаря, сказав:

— Весели своїх гостей, друже Ковалинський! На мене не зважай, бо мені і так весело, коли я з вами.

— Учителю мій! Тішить мене твоя поява тут. Велика честь нам бути з тобою. Велику ти владу маєш над людьми та не хочеш скористати з того: тікаєш від них, уникаєш слави належної тобі...

Нахмурило чоло Григорій. Не сподобались йому слова найближчого учня свого.

Замислився. Вирішив, що пропала пра-

ця цілого життя. Навіть Ковалинський не збагнув основ науки його. То для чогож було жити так багато років? Для чого було сходити світи, коли не навчив нічому нікого?

Гнівом спалахнули очі. Мов струмом ударило в тіло. Хотів устати і піти. Піти геть з цього затишного хутора, де не люди жили, а тварюки, що вміли пити та їсти і слави бажали.

Піти до тих, які слухались і корилися мудрості його. Правда, що сонна та громада, але не лякало те Григорія:

— Простий нарід спить — думав він. — Нехай спить, бо хто спить, то ще не є труном: виспиться і прокинеться.

Знову згадав слова Ковалинського, на якого всі надії покладав. Вірив, що він продовжуватиме його справу. Вірив, що він, цей Ковалинський, скаже за ним:

— Про мене кажуть, що я ношу свічку перед сліпими — нехай кажуть. Про мене говорять, що я дзвонар для глухих — нехай говорять. Вони знають своє, а я своє, і роблю своє.

Глянув на Ковалинського з докором і зустрівся з ясними, чесними і розумними очима. Десь ділось те гостре відчуття самотності і зневаги. Опустив очі і засоро-

мився. Засоромився, що образив друга свого найближчого.

А Ковалинський поклав руку на плече Григорієве і промовив:

— Вір нам, що носитимем свічку перед сліпими, аж вони побачать її, дзвонитимем народіві нашому, аж він прокинеться і — встане. Вір нам, учителю, що не понесемо свої знання на північ, не підемо по славу до чужого царя.

Легко стало на душі від цих слів. Хотілося щось зробити їм приємне за це. Хотів щось промовити, але Ковалинський не дав. Він високо підняв келих з вином і, звертаючись до гостей, промовив:

— Друзі мої! Вип'ємо за нашого великого учителя. За того, хто пізнав себе, за того надзвичайного громадянина, який зумів поєднати особистий обов'язок із загальним.

— Хай живе наш великий учитель! — закінчив він і спорожнив келих.

— Слава! — гукали гості і пили.

А він, великий і неповторний, як саме життя, сидів засоромлений, наче яснооке дівча з степів, і думав.

Про їх думав.

Чи не пізнали вони себе? Чи не знайшли вони того, що шукали?

Глянув знову у вічі Ковалинському і прочитав у їх ясне і горде:

— Так!

* *

*

Коли гості розбились на гуртки і гомоніли веселіше, вийшов він з хати і пішов у сад.

Знайомий цей сад Григорієві здавна. Знав він кожен кущик бузку і ясмину; знав, коли саме має розцвістися троянда над стежкою; бачив кожную нову гілочку на цих старих липах, що стояли в куті саду і шепотіли з сонцем.

Дивної, чаруючої сили надавали вони садові: робили його чулим і затишним — характер творили йому.

Любив Григорій ці липи. Любив тоді, коли влітку життєдайне слобожанське сонце палко обгортало землю, а вона як дозріла самиця, мліла від його поцілунків і жагою плодючости дихала.

В такі хвилини сидіти любив він під цими липами. Сидіти і думати. А думалось тоді легко і вільно. Яструбом-легкокрилом літала думка в височині. З ясно-зеленого картатого килима степів піднімалася вона до блакитних висот залитих сонячним золотом.

Так і сьогодні. Сів під липою, глянув у степ, де земля гаряче до блакитного, як мрія, неба дихала і думав (в який то раз!):

— Нема важнішого і величнішого, як пізнати, що Всесвіт не є поділений на землю і небо, що Всесвіт — єдність перво-причиною якої є Вічний Дух.

Колихнув вітрець від степу і зашепотіли вікові, прадідівські ще, липи. З сонцем говорили вони про вічність життя.

— Ніщо не пропадає безслідно — думав Григорій. — Життя людське — лиш частка Всесвіту. І коли кінчається воно, то це не є смерть. Тоді невидимі частки людини переходять у нову, вічну якість...

Раптом якийсь гомін счинився в саду. Це перервало думки Григорієві.

Він почув схвильований голос Ковалінського, який говорив:

— Де він подівся? Хто смів образити мого учителя, що він мусить тікати з моєї хати?

Шум зростає і наближається до Григорія. Почув, що гості з господарем мають намір обшукати весь сад і знайти його.

Не хотів бачити людей. Хотів бути на самоті, лише з своїми думками та ще слухати ніжний шепіт листя на липах і дивитись, як мліє земля, віддаючи силу свою

(невичерпне джерело життя!) рослинам, що корінцями-павутинками впилися в її груди і пили її кров сонячну...

Лякали люди Григорія. Боявся, що придуть вони і роз'єднають його з природою. Щезне отой зв'язок його відчужань з землею.

— Тікати від них! — вирішив Григорій. — Тікати в поле, пшениці та жита, що вже половіють, і там спостерігати Велику Красу. Там знайти змогу говорити в Творцем прекрасної симфонії, що має назву Вічне Життя.

Вирішив так Григорій, взяв свій бриль і сопілку, пружно піднявся і скочив через тин.

За хвилину-другу щез у житі. Лише бриль солom'яний плавав над колоссям і вказував напрямом, куди пішов той, хто пізнав себе і знайшов своє місце у Всесвіті...

* *

*

Сів на обміжку, чебрець-зілля рукою брав і п'янила душа від пахоців Землі своєї.

Тихо в степу було. Лиш коники сюрчали та (десь у житах!) лунко дзвонила перепілка. Як спів радості всесвітньої стукав її дзвін у серце Григорієве.

Щось тепле і радісне обгорнуло його душу. Здавалося, що він не має тіла. Відчув себе часткою великого Духа, що створив Життя і надав йому сили і змісту.

Ніби літав над цією прекрасною землею. Оглядав її, милувався кожною квіткою і травинкою і еднався з ними.

Звівся на ноги, підніс погляд свій над жита і пшениці і втопив його в обрії степовому, далекому, сонцем сідаючим позолоченому.

Довго стояв так, а тоді простяг руки над колосом дорідним і промовив (майже прошепотів):

— Дякую тобі, Боже, що дав мені силу пізнати в собі справжню людину і її оком у всьому бачити велику Істину.

Вечоріло вже. Сідало сонце за чітку лінію обрію. Прохолодою війнуло зі сходу. Запах травами і медом степ.

Знову в житах перепілка озвалася. Озвалася і замовкла. Як згадка про дитинство, щастям напоєне, її голос пролунав. Пролунав і до Бога полинув.

Смуток прийшов до Григорія: не хотілося розлучатися з тою згадкою. Сопілку калинову зза пояса витяг і загравав. Невідомої, але величної простотою своєю, пісні загравав. Все було в тій музиці: і туга за

Людиною, і неземна радість пізнання Бога в кожній тварі і речі, і ніжний, як оце небо над степом, смуток за втраченою коліс дівчиною — русалкою степовою.

Не дівчина то була, а дух долини в степу, що п'янить мозок і наснажує м'язи. Сонце її коси золотило, а земля дві волошки під брови подарувала.

Згадалося, як манила вона його до життя, як кликала до себе.

— Будемо йти степами і сонце пити... — казала вона.

Згадалося і застогнала сопілка калинова — сльоза в пісні почувалася. Лиш на мент один, бо знову нап'ялися пальці Григорієві і знову неповторна радість заспівала в степах. Була то радість людини, яка знайшла Дух одвічний у плоті земній..

...Притихли трави в степах. Схилилося колосся на нивах. Мовчала перепілка в житі. Земля слухала, як грав Григорій. Слухала, бо не людська то пісня була. То була врочиста музика перемоги Духа над плоттю.

Замовкла сопілка. Опустилися руки Григорієві, а на ясне високе чоло його лягла глибока зморшка.

Стояв і думав. Завжди так бувало, що звуки сопілки викликали в його серці най-

глибші почування. Розум, музикою окрилений, творив великі мислі про всесвіт і життя. В такі хвилини любив робити підсумки і перегляд минулого.

Про первопричину світу думав сьогодні Григорій. Гостріш, ніж будь коли, відчув велич і силу свого давнього висновку, який ясно і впевнено твердив:

— Весь мир складається з двох натур: одна видима, друга невидима. Видима натура — плоть є, а невидима — Бог. Ця невидима натура всю плоть пронизує і содержить. Бо плоть ніщо є — Дух животворить.

Велика істина буття: Дух животворить!

І відчуває Григорій силу і велич Духа в своєму серці. Відчув, що сьогодні Дух переміг плоть його — неміч фізична прийшла. Зрозумів, що тіло має кволе, але Дух його сильний і могутній, що може гори рухати і моря в ріки виливати.

Почув сьогодні Григорій голос Творця всемогутнього. Чує, як кличе він його у вічні простори. Прийшов до висновку, що пора назавжди з'єднатись з непоборною силою Божою.

Не лякала його смерть, бо вона плоть бивала, а Духа безсила знищити.

Лиш хотів, щоб і смерть його спричинилася до ствердження сили і правдивости науки своєї. Не хотів умирати в степу — між людьми волів умерти. Щоб люди знали, що є лише смерть тіла, а не Духа.

Вирішив так і пішов на хутір. Ішов впевнено і твердо ступаючи.

Тихо було в степу. Лише коники сюрчали та бреніли ниви колосом достигаючим. Місяць, що піднявся над обрієм, срібров довгу тінь Григорієву на травах росяних.

Зупинився в дворі і боявся до хати заходити. Знову весело було там. Заспокоїлись гості вже. Вирішили, що втік Григорій і пішов у мандри. Бо був він не звичайною людиною, а зіркою мандрівною, що світами блукала.

Блукала і не зупинялася ніде на довгий час, бо все бачити хотіла. Відчувати Бога в речах земних прагнула.

Дивився на ясно освітлені вікна хати і думав:

— Дивне сотворіння — людина. Все бачить, усе розуміє, а себе не бачить. Бачить в собі одну землю. Інше діло бачити тінь дубову, а інше саме дерево узрити. Бачить тінь свою, просто сказати, пустош і ніщо. Хвіст свій бачить, а голови не знає.

Не зовнішня плоть наша, але наша мисль — головна наша Людина.

Небагато з тих, що були тепер у цій господі, розуміли світ так, як Григорій. Згадав про це і знову тоскно стало.

Намагався відігнати думки від себе. Підійшов до дровітні, взяв заступ, що стояв під стіною, і пішов у сад. До лип своїх улюблених пішов.

Став під липами, очі до неба зняв і прошепотів:

— Боже Великий! Усе Ти знаєш і можеш усе. Коли пора мені іти до Тебе, то зроби так, щоб тіло моє з оцім цвітом, медом напоєним, сонце едало.

Промовив отак, плюнув на руки і почав копати довгу і вузьку яму під липами віковими.

Тихо на хуторі. Тільки в хаті гомін чувся. Тішився Григорій, що ніхто не заважає йому і копав.

Раптом, щось мокре і тепле торкнулося його руки. Оглянувся і випустив заступа з рук. Пес прийшов з двору. Лизнув язиком по руці і сів. Дивився на цю тварину і дивувався: де розум бере вона?

А пес сидів і очима, вогкими від любови сумно дивився на Григорія. Мовби кликав:

— Кинь, чоловіче, копати! Хіба не бачиш. Який цей світ прекрасний?

Задумався Григорій. Дійсно світ був гарний. Все цвіло і буяло. Місяць поклав глибокі тіні від дерев і земля подвоєною здавалася.

Бачить це Григорій і сум знову заграв десь глибоко в серці.

...„Ах, ти, тоска проклята!
Ох, докучлива печаль!“...

Згадав давнє і захотілося ласки. Ніжности душа бажала. Підійшов до собаки, що знічена сиділа і м'якими очима дивилася на його, погладив її по шиї, міцно стис за голову, а тоді (махнув рукою) і знову взявся до роботи.

Заскавулив пес. Відійшов з тіні лип, сів проти місяця і завив. Ніби плакав з жалю за життям втраченим.

Почули в хаті. Рипнули двері в сінях і скоро до Григорія наблизились господар і гурт гостей.

Зупинилися і здивовано оглядали його дивну працю.

— Що це ви робите, мій друже? — злякано спитав Ковалинський.

Сперся на заступ обома руками, глянув на його і відповів:

— Пора мені закінчити мандрівку і заспокоїтись.

— Що за кумедія! — відповів господар. — Годі жартувати, ходімо до господи. Гості підтримали його і почали просити, щоб Григорій не слухав їх, а йшов до хати і веселився з ними.

Не хотів бачити людей, бо серед їх не міг думати. Не міг спочити душею і розмовляти з Богом, що наповняв собою все: і лани пшениці в степах, і світ місяця, і цвіт липовий медом-сонцем напоений.

Довго не згоджувався, але врешті поступився.

— Пиду — сказав, — але прошу, щоб тут була моя могила.

Подумав трохи і додав:

— Іще напис на хресті зробіть: світ ловив мене, але не впіймав.

Все обіцяв засмучений Ковалинський.

Прийшли до хати. Невесело було тепер в цій затишній господі. Повечеряли сяк-так і Ковалинський повів свого учителя до окремої світлиці.

Помолився Богові Григорій і попрощався з найближчим своїм учнем. Заповідав йому знайти собі (і вказати іншим) шлях до Істини.

— Пам'ятай, друже, мій — говорив до нього, — що філософія, або любов до мудрости спрямовує все коло діл своїх до того, щоб дати дух нашому життю, серцеві — шляхетність, думкам світлість. Коли дух людини ясний, думка спокійна, серце мирне, тоді й усе світле, щасливе і блаженне. Оце і є філософія життя, мій друже.

Переодягся в білизну чисту, що льоном синьооким пахла, і ліг спати. Під голову замість подушки поклав великий жмут своїх рукописів.

Ковалинський вийшов і скоро хутір зазмер: тиха, як ніжний погляд невідомої степової дівчини, ніч спустилася на степи...

* *
*

Коли зоря ранішня в обрії оксамитовому, легким туманом, мов наміткою, закутаному, невинно всміхнулася — зайшов Ковалинський до учителя свого.

Тихо лежав Григорій, руки на грудях склавши. В його очах печаль відбилася, а на вустах тиха радість брєніла. Ніби пісня недоспівана зривалася в них.

Не людина це вмерла. То сліпуча зірка мандрівна, що серед ночі густої світами блукала, до сонця долетіла і погасла. Погасла, бо сонце своє знайшла і з'єдналася з ним.

З Е М Л Я К Л И Ч Е*

Коли сонце схилилось на захід — відчув свою смерть старий Демид. Ніби щось зламалося в душі. Зламалось, але не боліло. Тільки млосно стало. Одеревеніли руки й ноги, потемніло в очах і світ став якийсь дивний, незвичайний.

— Смерть надходить — подумав Демид. Ні хвилювання, ні болю не відчув.

— Умру сьогодні — сказав уголос.

Сів під старою, ще прадідівською, липою і замислився.

Дивився в далечінь. Туди, де Случ, мов недбало кинута блакитна стрічка, з обріємєдналася.

Дивився і думав. Робив підсумок.

Ніби заново міряв шлях життєвий, що ось сьогодні мав кінчитися. Так, кінчитися. Як кінчається отой пишно-барвний килим лук, що стремить на захід і раптом впира-

* Друковано: „Наш Шлях“ ч. 2, 21. 4. 1946, Зальцбург.

ється у блакитну з сріблястим відливом стрічку Случі.

Пригадує, як ще малим хлоп'ям біг слідом за дідом далеко, далеко від села. Рвав квіти польові і за метеликами ганявся.

Ще тоді полюбив він оці лани пишні і луги завітчані. Ще тоді заграла його душа першу пісню любови до своєї землі.

Згадав, як пізніше, коли вже парубком був, приходила осінь на ці лани. Ніби чує, як її невидимі струни дзвонять чистим і пружким повітрям. Якийсь радісний і життєдайний смуток оповиває його. Йому здається, що він стоїть на високому городищі над Случею. Його зір плаває соковитими краєвидами, а вуха ловлять правічну, як оцей лан його, весільну пісню.

„Ой, великий двір,
Та маленький збір,
Ще не вся родина“...

Бульби копають дівчата. Копають і співають. Ні, не співають, а творять прадавню симфонію волинської осені.

І тоді вдруге могутньо озвалася душа Демидова до землі своєї.

Озвалась і... вмерла. Умерла, але трагічно зойкнула перед смертю.

Мов вогнем некло її, бо згадалось, як чорно-сиза хмара, принесена вітром-сніговієм, насунула на залляті сонцем краєвиди. Розметало бурею межі його лану. Густим чорним димом покрилося все, і він опинився далеко, далеко на сході. Все втратив: правічний лан свій, родину і гніздо прадідівське.

А коли вітром західним розвіявся чад від того шаленого вибуху, то старий тілом, але молодий любов'ю до землі своєї, повернувся він до рідного села. Нічого не застав. Лише оця липа стояла, як живий свідок трагедії життя людського.

Не скаржився і не мстився. Лише благав:

— Верніть мені мою землю...

Не вернули. Але зглянулись над старістю і дали йому отой маленький шматочок. Ніби кинули закривавлений кусник його власного пошматованого серця.

Ні коняки, ні родини — нічого нема. Було тільки старе, як світ, бажання відчувати, що він є господарем своєї ниви. Це бажання заставило його взяти заступ і копати.

І він копав. Ще вдосвіта виходив на ниву і копав. До пізньої ночі був у полі. Гній мішком носив з громадського двору

і, врешті, діждав тої хвилини, що взяв коробку на плече, зняв шалку, перехрестився і сіяв.

Вперше — за багато, багато років — сіяв.

І знову, як колись, заспівала душа Демидова. Які прекрасні, світлі тони видавала вона з себе! Літала високо, високо. Птахом-легкокрилом плавала в сонячних просторах; поглядом пестливим голубила лани, луги і переліски; купалася в прозорих случевих водах і знову піднімалася в п'янке повітря, — гралася з білими пасмами бабиного літа...

Прийшла весна. Золотом сипалось сонячне проміння на землю і запліднило її. Як у тій веснянці, що срібно-чистий голос дівочий виводить її в оксамитовій імлі весняного вечора:

„Ти, сонечко-батеньку,
Все світи, все світи,
А ти, земле-матінко,
Все роди, все роди“...

Добре вродила всеплодюща земля-мати. Послухала щирого дівочого співу-молитви. Велика винагорода мала бути й Демидові, за його любов до свого лану: не жито, а сиза стіна стояла на його полі.

Згадав Демид жито і защеміло його серце. Душа заплакала. Хотів скочити і благати смерть:

— Зажди, не квапся. Дай жито зжати. Я ж роками плекав надію жати своє жито, а ти...

Але смерть невмолима. Закони її тверді і нерушимі.

Добре це знав Демид. Тому і протесту — жодного.

Щоправда, не боявся він смерти, бо знав, що ніщо не щезає безслідно. Знав, що народження і смерть — лиш ланки в прекрасному ланцюгу вічного буття.

Певен був, що це не є абсолютна смерть — лише перехід з одної ланки до другої. Може й вищої й ліпшої. Але тут його поле, його жито, а там...

— Що буде там?... — питав себе Демид.

Не знайшов відповіді. Не міг збагнути чогось кращого і величнішого, як своє поле, а на полі своє жито шепочеться: колосочок з колосочком, стеблинка з стеблинкою...

Зібрав останні сили і піднявся.

— Піду умирати на своє поле — вирішив.

І пішов.

Ішов полями. Пишні ті поля на початку літа. Красувалися жита на них, високі та густі.

Іде Демид між ними і невидно його. Лише голова його підноситься над дорідним колосом. Ніби пливе вона. Кругла і сива. Як голівка кульбаби після цвіту.

Іде Демид.

Котиться сонце за видноколо і густі тині падають на землю. На трави спускаються свіжі роси. Десь густо і липко запахла квітуча гречка, а з обміжка почувся соковито-лункий дзвінок перепілки. Ніби радість озвалася і замовкла.

Вітри, стрибожі внуки, награвшись за день з житами, поклали крила і спочивали.

Тихо на полях. Зовсім тихо. Так тихо, що Демид почув, як росте трава. Він чує, як наливає колос на його ниві. Ніколи не чув цього. Лише бачити вмів. А сьогодні почув.

Життєдайні соки бренять у кожному колосочку, у кожній травинці. Була це велична і неповторна музика буття. Поля виповнялись тим чарівним звучанням.

Знову правічним смутком і радістю заграла душа Демидова. Всі струни разом за-

грали. Співало все. Навіть сиве волосся на голові Демидовій ловило ці звуки.

Музика душі зливається в один акорд з музикою буття. І ці могутні життєтворчі акорди творять невмирущу симфонію правічного лану.

П'янить ця музика Демидове серце. Часто б'ється воно від великої, незнаной досі, радості. Відчув Демид себе неподільною часткою землі своєї, всесвіту прекрасного.

Підніс очі до неба і сказав тихо:

— Боже, чи знаєш Ти красу світу Твого?

Упав на землю і цілував її. Жагуче і пристрасно цілував.

Хотів піднятися і цілувати колос свого жита, але не встиг. Лиш піднявся на коліна, здригнувся, махнув руками і впав навznak. Голова вперлася у свіжо висипаний обміжок його власного лану.

Упав і не ворухнувся більше. Так і лежав під обміжком. Лиш правічна симфонія буття могутньо бренила над ланами.

ЛИСТ ІЗ ВОЛИНИ*

Люба тіточко! Ми тепер з Галею зовсім сироти. Нема вже нікого в нас. Ви не знаєте, як нашого тата забрали? Це було навесні. У нас під хатою цвіла вишня. Сиділи ми з татом і вечеряли надворі, коли приходить троє військових і двоє сільських.

— Ти, — кажуть, — німецький шпiон і ми тебе заберемо в тюрму.

Тато не хотіли йти. Вони дуже плакали, і я з Галею плакав. Та не помогли наші сльози:

— Ворога ждав, а тепер плачеш? — сказав один із військових.

А голова сільради сказав:

— Не плач — Москва сльозам не вірить.

І всі вони сміялись. Тоді тато перестали плакати і пішли. Повели тата, а ми з мамою цілу ніч не спали. Лише Галя саснула

* Друковано: „Свобода“ ч.ч. 11, 12, 13, Нью-Йорк, січень 1946, „Дзвін“, місячник, ч. 1, липень 1946, Зальцбург.

сидячи. Перед ранком, коли із-за пасіки місяць вийшов, сказали мама мені:

— Лягай, синку, спатки вже.

Я ліг біля Галі, а мама все стояли і дивились перед себе. І очі в них були великі, а сльози не текли, а стояли на в'ях, немов би роса на траві.

— Мамо, куди ви дивитесь? Чи тата виглядаєте?

— Ні, синку. То я дивлюся, як тумани йдуть з болота на поля...

Коли я встав, то вже сонечко піднялося вище хліва, а мама все стояли під вишнею. Стояли, але не плакали вже (мабуть, висохли сльози на сонечку). А очі в них були наче скляні, а під очима чорно, і лице все було таке чорне, що я злякався і заплакав. Та мама не чули того. Вони ніби скам'яніли. І не було нікого, хто прийшов би до нас, бо всі боялись.

— Мамо! — крикнув я: — Чи ви ще й не спали?

Аж тоді вони почули. Схватились:

— То це й день уже? А це й корова не доена.

А корова ревла в хліві...

...Прожили ми так з тиждень. Уже й не плакали, але в хаті в нас було жур-

но, як по похороні. Надворі були більше, як у хаті.

Мама потішала нас:

— Не один наш тато пропав. Тепереньки пів світа в тюрмах. Живуть же люди.

А раз приходять мама з роботи і сумні-сумні такі. Полягали ми спати. Галя заснула, а я питаю маму:

— Чи не чули там, може, будуть випускати людей з тюрми? Кажуть, що там уже й місця нема. Мо' й нашого тата випустять?

— Е, синку! Уже нашого тата повезли на північ, а відти не вертаються.

Помовчали трохи, а тоді:

— Уже й жінок беруть. Що то ви, дітки, тоді робитимете, як і мене заберуть? Ти, Васильку, тепер великий. Не кидай Галі саменької, будьте разом уже.

І вас, тіточко, з дядьом споминали. Казали, що якби вас не заслали були, то й нам лучче було б.

...А рано, рано, ще й сонечко не сходило, чую: щось гаряче капає мені на голову. Розплющив очі, а то мама сидять наді мною, будять мене, а сльози в них течуть, течуть...

— Уставай, Василечку. Беруть мене од вас.

Я схопився та як крикну:

— Мамочко моя рідна! А якже ми тепер будемо?

І так мені враз холодно стало, а тіло все стерпло, ноги наче важкі стали. Сів я і заплакав.

А мати мені:

— Не плач, не кричи, а то Галю розбудиш, і вона плакатиме. Ти ж тепер її і братік, і тато, і мама.

Сказали отак, упали на мене, обняли мене за голову і довго плакали.

А ще хотіли мені мама все розказати, як нам жити, що їсти, що робити, але не встигли — забрали їх. Тільки встигли сказати:

— Ну, дітки, самі ви тепер. Немає у вас ні родичів, ні близьких. Загнала нас війна в чужу сторону і захватила революція. Нема й людей добрих тепер. Надійтеся, дітки, на Бога — Він один тепер може допомогти вам.

Зняли маленький дарев'яний хрестик із себе, зав'язали його Галі на шию, поцілували її сонну, перехрестили й поцілували мене, і повели їх двоє військових.

Стояв я і дивився їм у слід, а потім

згадав, що мама й хліба не взяли. Схопив паляничку й побіг. Догнав, але мене вже не пустили до мами.

А мама плакали ще дужче і крикнули :

— Спасибі, синку. Галю доглядай!...

Отак і стали ми самі — справжні сироти теперечки.

Іду я до хати та й думаю :

— Попрошу тітку Ганну корову доїти. Отож, молоко в нас буде, а муки пудів два є, і жита та гречки є трохи — перезимуюмо з Галею якось. А там знову весна прийде. Я підросту трохи, а мо'ї мама чи тато вернуться до того. Вони ж не винні ні в чім.

Приходжу... Еге, тепер усе. І наїмося, і нап'ємося! У дворі голова і декілька активістів. Один корову тягне, другий муку та хатні речі виносить, а ті курей ловлять — хазяйнують, як ті круки над трупом.

Галя взяла різку і б'є нею голову, приказуючи :

— Не бели насої колови, а то я мамі сказу...

А він сопе, тягне корову і відгризається :

— Ач, яке насіння. Мале, а кусається вже.

Узяв я Галю на руки та й кажу до нього.

— Що ж це ви все забираєте, а як же ми будемо без батька та матері та ще й у голій хаті?

— У голій хаті! А хто тобі хату дасть, кодло ти погане? У яслах вас перевиховують, а майно все в колгосп піде, по закону.

Забрали все, а ми zostались з Галею, як на пожарищі. Тільки кицька чорна й біленька курочка залишились у нас: кицьку покинули, а курочки не ввіймали.

* * *
St. Vladimir's Cathedral
404 Bathurst St.
Toronto, Ontario, Canada

Підвечір сиділи ми з Галею на порозі порожньої хати, коли це приходять одна сусідка, а потім друга, третя. Принесли нам їсти, поплакали з нами, але сказали, що взяти нас на ніч бояться, бо можуть і їх через нас забрати.

Коли зірочка вечірня зійшла над лісом, що за цариною, — полягали ми спати з Галею. Та не в хаті, а в дворі, під сіном — боялися самі в хаті спати.

Темніло. Ви, мабуть, пам'ятаєте, тіточко, наші весняні вечори над Случею? Отож, був такий вечір у нас. Затихли перепілки

в полі, защебетали солов'ї в садах, а з сіножатей, що були за полями, віяло весняними пахощами, в яких були: і болотяний запах латаття, і ніжність пролісків, і міцний дух полиню. Галя ніяк не хоче спати. Сидить біля мене і розпитує (вона дуже цікава була):

— Василечку, а що то таке?

— Зірочка.

— Яка зірочка?

— Вечірня.

Замовкла і думає. Подумала хвильку і знову:

— Василечку, а що це?

— Сіно, — кажу.

— А для чого сіно?

— Корівку годувати, — відповів я. А слюзи потекли в мене — немає в нас нічого тепер, не треба й сіна нам. А мати ж було стараються: вечорами та світанками серпом по шляхах та обміжках жали його

А Галя все питає. Показує хрестик мені і знову:

— А що це?

— Бозя.

— А яка Бозя?

— Добра.

— А відки добра Бозя?

— То мама тобі дали, щоб ти берегла та молилась.

— А як молилась?

А що я їй скажу, коли й сам не вмю?

— Отакечки ставай на коліна, піднімай руки вгору і кажи:

„Боже Великий і Добрий! Покарай злих ворогів наших і визволи наших тата і маму з тюрми додому!“

Довго ми молились отак. Галя дивиться на вулицю й питає:

— Ще не йдуть мама?

— Ні.

— А чому не йдуть? Я ж молюся...

— Завтра, може, прийдуть, а зараз спатки треба.

— А де в Бозі хатка?

— Всюди: в полі, в лісі, в квітках...

— То я однесу Бозю в квіткову хатку, — нехай спить уже.

— Не можна. То мама тобі дали, щоб ти нікому не оддавала її. А як хто візьме твою Бозю, то мама ніколи не вернеться. Чуєш? Ніколи!

І Галя взяла мамин хрестик у кулачок, стиснула його і сказала:

— Не дам... Нікому не дам доброї Бозі...

— зітхнула солодко і заснула.

* * *

А потім забрали нас: Галю в ясла, а мене до патронату. Мене голова колгоспу на роботу послав.

— Нічого дарма хліб державний їсти, — сказав. — Иди на свинарник, робитимеш там.

Пішов я. Цілий день тягав воду з кри- ниці. Увечері пішов Галю відвідати.

Иду селом і плачу: в який двір не гля- ну — всюди батьки та матері дома. У дво- рах чисто та гарно. Квітки під хатами. Ча- сом стоїть стіл під яблуною, — за столом уся сім'я вечеряє. Тоді я чую, як пахне смачна юшка з укропом. А мені так хочеть- ся юшки з молоденькою картоплею та ук- ропом. Забрали маму і не попробували ми її цього літа. І не попробуємо, бо нам ва- рять лише кандьор з пшона. А їсти хочеть- ся — наробився за день; руки й ноги наче перебиті в мене.

Доходжу до ясел і чую — там якийсь галас. Прискорюю ходу і вже виразно чую, як плаче наша Галя.

Біжу. Добігаю і бачу, як Галя ле- жить гола на землі, а над нею завідувачка ясел Роза Гіцель нахилилась і кри- чить:

— Віддай! Віддай, кажу тобі, бо гір- ше буде.

Я підскочив та як шарпону її за плече: — Що ти робиш з бідною дитиною? Галя почувла мій голос і зраділа дуже. Схватилась та до мене:

— Василечку, вона мою Бозю хоче за- брати, а тоді мама не прийдуть.

Припала до мене і труситься вся та плаче, а хрестик тримає в кулачку так міцно, що й я не можу розтулити його.

Роза мовчала, поки отямилась від не- сподіванки, а тоді як закричить на мене:

— То ти мені прийшов сюди релігію проповідувать? Дітей будеш мені настрою- вать? Ну, піджди ж! Я тобі покажу! Ти здоровий уже, не то, що Галя.

Написала щось і послала сторожа до сільради.

А Галя плаче ревно і просить мене:

— Васильку, не хочу я тут. Ходім до- дому, будемо в снін спати.

Ой, тіточко! Якби ви бачили тоді Галю, то ви пожаліли б нас і забрали б її до себе. Коли б ви побачили, які великі й злякані очі були в неї, і які сльози біг- ли з тих очей, то й ви плакали б. Ні, не плакали б, а кричали б на все село, на весь світ:

— Звірі люті! Нащо ви відняли в ди- тини батька та матір, а її катуєте?

Та хіба ж вони почують? Глухі вони, тіточко, бо душі в них немає.

Не плаче вже Галя. Притулилась голенька до мене, дивиться кудись у небо і тільки схлипує та здригається вся. Нічого не говорить, ніби й не бачить нічого.

Стою я так з нею серед двору і не знаю, що робити. Так і застали мене голова сільради з парторгом.

Увійшли в двір і зразу голова до мене:

— Ти чого сюди прийшов?

Я мовчу. Що я казатиму йому? Він і так знає.

— Я тебе питаю, чого ти сюди прийшов?

— До Галі, — сказав я.

— До Галі!... Батьків здихались, а те пер з дітками справу май, — процідив кризь зуби парторг. — Віддай дитину і ходи з нами.

Мусів я віддати Галю до рук Розі Гіцель. Схватила вона її та зразу за ручки. Вирвала хрестик і в бур'ян його закинула. А Галя кинулась та як закричить:

— Васильку, забери мене до себе, бо я боюсь з нею!

Пручається бідне та рветься з Розіних рук.

Не витерпів я — хотів скочити до неї,

але парторг схватив мене за руку, а голова за другу і заявили:

— Ну, досить. Ходім до сільради.

І потягли мене. Ішов я мовчки. Не плакав навіть. Тільки слухав, зуби сціпивши, як Галя кричала:

— Бозю мою віддайте, щоб мама вернулись!...

...Ночував я в сільраді. Не спав, а сидів цілу ніч, бо не міг спати. Сидів на долівці, схиливши голову на коліна. Здається, й не думав нічого, а незчувся, коли й сонце зійшло. Тоді пустили мене.

— Іди на роботу, — сказали. — А будеш у ясла бігати — в тюрму відвеземо.

Боявся я ходити до Галі. Лише коли-не-коли бачився з нею. Та й то крадькома.

* *

*

Одного разу, після полудня було це, підходить до мене старша свинарка, подивилась на мене жалібно та й каже:

— Василю, мати ваша прийшла. Піді по Галю та підіть до вашої хати. Може хоч вас пізнає.

Ох, і зрадів я! Навіть не дослухав до кінця її слів та й побіг у ясла. Влітаю

в двір, не дивлюсь ні на Розу, ні на кого, схватив Галю на руки і бігом додому.

Добігаємо до двору нашого, а Галя кричить:

— Пусти мене! Я сама хочу йти до мами.

Пустив її саму, іду ззаду та дивлюсь, як вона ніжками своїми швиденько перебирає: от-от упаде, але ні! Біжить та кричить:

— Маму випустили! Тепер дома буду, не піду в ясла.

Доходимо до двору. Глянув я і охолов увесь: ходять мама по двору, щось говорять до себе, дивляться кудись далеко, а очі в них великі-великі, але наче туманом затягнені; одежа брудна та пошматована, а чорні коси звисають (простоволосі вони були) і, наче одвічна скорбота, вкривають голову і плечі.

Злякався я. Хотів Галю зупинити, але вона вже вскочила в ворота і як закричить:

— Мамо! Мамочко моя!...

Наче прочунялись мати. Здригнулись і круто повернулись до Галі. Ідуть до неї, а вона стала і простягає руки лише — боїться йти.

— Мамо, — каже, а сама сміється і сльози на очах стоять. Ідуть мама до неї,

дивляться пристально і тихо, тихо промовили:

„Галю, дитино моя“... Але Галя не йде. Стоїть, рученята піднявши, а потім скривилась та як заплаче...

Знову здригнулись мати. Підходять і нахилились до Галі, взяли її руками за плечі і дивляться їй у вічі. Зрозумів я, що збожеволіла мама в тюрмі і не пізнають нас. Страшно і холодно стало, ніби снігом хто обсипав мене. Щось підкотилось під горло, не дає дихати. Схилився я на ворота, стиснув зуби, а сльози течуть і гарячими краплинами падають мені на ноги.

— Мамо, — промовив я і глянув на них. Повернулись і підійшли до мене:

— Ні, не він. Бач, і в цього очі червоні, а сам жовтий увесь.

Кинувся я до Галі, взяв її на руки і підбіг знову до матері.

— Невже ви нас не пізнали? Це ж Галя. Подивіться на нас!

Дивляться, але не пізнають. Потім підійшли ближче, рвучко розірвали сорочечку на Галі і знову:

„Ні, не вона. І хрестика нема. Я ж своїй доні хрестик давала“.

І пішли по двору, говорячи:

„Де ж мої діти? Віддайте їх мені, бо їм же погано без матері“.

Стоїмо ми з Галею і не кричимо, але сльози в нас течуть. На вулиці стоять люди, ніби скам'яніли всі, і також тихо плачуть. А мати ходять по двору і шукають нас. Раптом побігли і кричать:

— Ось вони, ось! Не ховайте їх — все одно я знайду своїх дітей.

Підбігли до криниці, схилились на цямрини і пронизливо вигукнули:

— А-а-а! Заховали їх у яму? Найду й тут.

Перехилились і... Я почув лише, як зойкнула якась жінка на вулиці:

— Ой, держіть її!...

...Поховали нашу маму. Зовсім самі ми з Галею — справжні сироти теперечки. А жити нам важко. Ой, важко, тіточко, без батька-матері. Коли б ви взяли Галю, бо їй дуже погано в яслах. А я проживу якось — підросту трохи і заберу її від вас.

В Т А Й З І *

(РІЗДВЯНЕ ОПОВІДАННЯ)

„Ой, визволи, Боже, нас всіх бідних
невольників,

З тяжкої неволі,
На ясні зорі,
На тихі води,
У край веселий,
У мир хрещений“.

(З думи козацької).

I.

Вузька доріжка прослалася лісом, що чорно-зеленою габою вкрив усе: і пагорбки, і рівнини, і болота карельські. Вікові ялини нахилили віття на доріжку, ніби ховали її від людського ока, а вона стрічкою-гадюкою звивалася між ними і, здавалося,

* Друковане: „Керма“, літ.-наук. кварталник, ч. 1, січень-березень 1946 р. Зальцбург.

от-от вирветься з міцних ялинових пазурів, але далі був знову ліс і ліс...

Все! Немає снаги і доріжка впала безсила і простяглася рівно простеленим рушничком, а віття ялинове вкривало її і часом як вивірка скочить з гілки на гілку, сріблястий іней сипався на золоті закрайки рушниківі.

Тиша. Мертва тиша. Доріжкою лісовою, безкраюю Ішов Гнат з роботи до табору. Тиша лісова гнітила його стомлену душу. Так хотілося почути щось живе — рух вітру на вершинах ялинових, або вивірку побачити на гілці, але нічого ніде. Могильна тиша в лісі. Здавалося, що не сутінки падають на землю, а щось величне, темне і невиразне, спускається на неї. Ще хвилина, друга і вкриється все темним небуттям безконечної північної ночі.

Гнат ішов мовчки, похнюпившись, нічого не бачучи і не відчуваючи. В душі була порожнеча, немов у цій пустелі-тайзі. Нічого не хотілось і не думалось ні про що, бо життя тягнулось сумною ниткою і не було нічого, що могло би збудити думку.

Раптом вітер майнув на верхівіттях і заспівали ялини, затужили сосни карельські віковою нудьгою своєю за сонцем і радістю. Гнат стрепенувся, ніби душа проки-

нулась і думка-згадка злетіла з далекої минувшини:

„А сосни гудуть, гудуть...
Чого так сосни гудуть?
Хуртовина, вітри“.

Згадалася Україна з любими поетами, згадалося давнє і неповторне минуле.

Київ. Лук'янівка. Етапна камера для політичних, вірніше для українців. Радість до життя повернутих трупів і серед них найближчий друг, що йому тільки не замінили розстріл на десять літ заслання, який демонстративно співає на всю тюрму:

„Боже великий, єдиний,
Нам Україну храни“.

Скільки сили і волі до боротьби було тоді!

Врешті етап. Начальник конвою, оточений собаками, вимахуючи наганом, кричить:

— На коліна! Конвоїри, почати трус!

І стали всі, ніби прощаючись з Києвом, з усією Україною, на коліна. Тиша запанувала на тюремному подвір'ї. І раптом затужив Київ дзвонами з золотоверхих старих церков своїх. Це різдво. Велике свято народження первопричини життя.

Це було так недавно і давно. Свят-вечір був тоді.

— Боже великий! — вигукнув Гнат.
— Це ж завтра також буде свят-вечір і буде вісім років, як я засуджений і висланий в цю могилу для живих.

І раптом змінилася думка. Вона потекла швидко, як бурхлива річка карельська що котить свої темні води у далеке крижане море.

Гнат прискорює ходу і не зчувся, як дійшов до табору. Коли жовтий промінь убогого світла пронизав повітря і впав на засніжену галявину, аж тоді отямився і збагнув, що думка літала в гості, а він тут у неволі і мусить зараз вступити до гидкого, наповненого блощицями і нужденними тілами мучеників таких, як і він, бараку, щоб кінчати восьмий рік життя. Кінця не видно. Війна відсунула волю на невизначений час. Тепер не випустять — побояться. А коли й випустять, то чи буде то воля?

— Не злочинця карають, а того, хто вміє бачити і думати — казав колись його друг.

Гнат добре розумів їх „перековку“. Він знав, що мусить умерти, або перестати бути людиною.

На останнє піти не міг, а вмирати не хотілось.

Коли він увійшов у барак, то побачив, що там сталось щось нове: всі були на ногах, гомоніли гуртками, дехто пакував речі.

Нічого не розбереш з гамору, але чулися слова-здогадки:

— На Колиму!

— На Урал!

— Ні, на Сибір!

Гнат мовчки підійшов до сусіда по нарах і дивився, як той ретельно спакувував свої речі.

— На етап? — запитав Гнат.

— Пакуйся! — була відповідь.

— Я не поїду.

— Повезуть.

— Ні, не повезуть.

Сусід глянув Гнатові у вічі і побачив міцну волю і зосередженість.

— Тікатимеш, щоб розстріляли, або щоб замерзнути в тайзі?

— Всерівно.

— Твоя воля робити дурниці. Подумай, поки не пізно.

— Нічого думати. Що буде, то буде. Не можу більше.

— І не хочу — додав різко.

Не могло бути й мови про те, щоб зашепити Гнатові якісь передумання чи вагання. Він почав спокійно і зосереджено рахувати :

— 200—250 кілометрів до мети. П'ятнадцять-двадцять кілометрів на добу — це два тижні. По п'ятсот грамів хліба на день — це сім-вісім кілограмів. Донесу! Замерзнути не повинен, адже дарма прожив вісім літ у тайзі — дечому навчився.

Зібрав мінімум речей і всі наявні продукти, виніс все це на двір, ніби потрусити пил, обняв товариша міцно і сказав йому:

— Може повернешся в Україну раніш мене, а може я й зовсім не повернусь, то скажи рідним і друзям, що Гнат Польовий не витримає дождання. Вітер занадто волею дихав, і я пішов назустріч вітрові.

Заплакав приятель.

— Щасти тобі доле, Гнате. Над усе бережись погоні і завірюхи — це твої найбільші вороги.

В загальній метушні готування до етапу ніхто не помітив Гнатової відсутності і він щасливо перескочив поруб і зник у лісі.

Ішов назустріч волі.

За ніч пройшов небагато. Сонце зустрічав у сосновому чатиннику на березі ріки Виг. Тут вирішив відпочити і поспіяти. Вибрав затишне місце, оглянувся навколо, прислухався до таємничої мови чатинника, чи не чути чого підозрілого, і сів на бурю повалену сосну, що підняла вгору свої руки-коріння, ніби благаючи когось поставити її на своє місце.

Було тихо і врочисто в лісі. Ніщо не порушувало первісної спокійної краси цього глухого закутка природи. Поруч шумів Виг, грізними водоспадами спадаючи з гранітних скель. Над соснами піднімалися хмари випарів з його, ніколи не замерзаючих крижаних вод.

Раптом щось зашуміло і затріщало в густому сосняку над річкою.

— Погоня! — вдарила думка в голову.

Він скочив на ноги і гострим поглядом обвів ліс, шукаючи місця для схову.

— Фу! Та це ж лосі ідуть з водопоєю — промовив з полегченням Гнат.

Гострий погляд і напруження нервів змінилося лагідним спогляданням за обережними рухами двох чудових тварин, що

вже вийшли на галявину і гарячими ніздрями нюхали повітря. Видно, почули людину, бо рвучко повернули на схід і зникли в лісі.

Провів лосів очима і почав снідати.

— Ох і мороз — подумав, силкуючись відрізати скибку замерзлого хліба. — Не всидиш довго. Доведеться шукати покинутої лісорубівської землянки і розводити вогонь.

Під'їв трохи, взяв торбу на плечі і пішов. Погода почала мінятися. Вітер з холодної Скандинавії ворухив верхи ялин. Посунули хмари сіро-зеленого кольору і пішов сніг. Гнат намагався примітити напрямок по вітру, що бив у передню частину правого плеча. Так думав визначити свій маршрут, коли не буде ні сонця, ні зірок.

Настрій був бадьорий. Вірилось, що це останній етап до довгожданого волі. Гнат почував, що він прокинувся від довгого сну і, як мала дитина тішиться радістю сонячного ранку, так він тішився тим, що почав жити, а не животіти. Нічого його так не гнітило, як довгорічне пасивне очікування. Живий і енергійний від природи він мусів удавати з себе безвольну істоту, бо найменший вияв волі загрожував фізичним знищенням.

— Вони не люблять сильних людей. Влада нівелює все на своєму шляху, і горді голови, що підносяться над натовпом, нещадно зрізаються гострим мечем — згадував Гнат киевські розмови.

А йому ж так хотілося піднести голову над сірим натовпом, так хотілося йти назустріч сніговій бурі, яка мчала з холодної півночі і нищила молоді пагони буйного життя його народу.

А тим часом вітер дужчав. Почалась метелиця. Сніг ніби пом'якшав трохи і коли оглянешся назад, то червонясті стовбури сосон побілили від снігу.

Гнат дійшов до болота, на якому майже не було рослинності — лише зрідка убогі ялини стояли занесені снігом. На початку болота Гнат відпочив і пішов далі з надією завидна перейти болото і натрапити на лісорубівську землянку, щоб заночувати. Лісу за болотом не видно було за сніговою бурею, яка заповнила повітря дрібними сніжинками, що наче команія влітку, снували над болотом.

Гнат сміло ішов вперед. Не боявся бурі. Він ще з дитинства любив ходити в таку годину, любив боротись з бурею. До того добре знав цю частину Карелії і був певен, що такі болота бувають у ширину не біль-

ше чотирьох-п'яти кілометрів, а там ніде знову ліс, буде трохи затишніш, і є надія на землянку. Відпочити ж треба, бо вже півтори доби він іде та йде.

Вітер все дужчав. Він грався снігом: то покладе його рівненько на землю, то рвоне знизу, погойдає тим клубком снігової хмари у всі боки, піднесе його аж до неба, і знову шалено кине на болото. Здавалося, що то не вітер, а якась невмолима сила стоголосою сурмою регочеться, тишиться своєю непереможною міццю і не буде їй зупину ніде і ніколи.

— Бач, яке широке кляте болото — подумав Гнат, повернувшись спиною до вітру, щоб хоч трохи передихнути. — Хоч би завидна перейти його.

І він ішов назустріч бурі. Почало сутеніти. Коли повернешся назад і глянеш угору, то сніжинки ніби темнішою заслоною мчали над болотом. Гнат почав хвилюватись.

— А може я вздовж болота йду? Мабуть так і є, бо щось дуже довго краю немає.

І він повертає праворуч. Іти легко, але ноги тонуть у пухкому снігу і вже й сорочка до тіла пристала, а кінця нема. Не думаючи, він повертає ліворуч, бо бачить,

що вечір спускається на землю, а заночувати тут — смерть. Єдиний порятунок — землянка, або хоч ліс.

Врешті ноги попадають між гілля під снігом.

— Поруб! — з жахом вирішив Гнат. — Тепер до лісу може бути й десять-двадцять кілометрів.

Це відкриття приголомшило його. Він раптом відчув свою втому — не міг витягнути ноги з ломаччя під снігом. Сів у сніг, як у вату. Відчулось, як мерзне безсиле й спітніле тіло.

— І отак по дурному вмерти? О, ні! Воля так близько вже, бо що значать декілька днів, коли роками ждав?

Вирішив не засиджуватись: лише трохи відпочити і йти. А куди йти? Вперед, чи назад? Назад легко за вітром, але ж далеко (чи хватить сили?). Вперед важко, але може бути зовсім близько.

Попробував уставати і відчув, що стомлений до краю. Руки й ноги дерев'яніють, здається, що вітер заходить під шапку і мерзне голова.

— Замерзаю — подумав. — Негайно йти і грітись.

Ішов ледве ступаючи і не міг зогрітись. Ніч надходила навально. Уже снігу не

видно, лише вітер люто вигравав невидимою орхестрою своїх диких симфоній.

Сили все менше й менше. Часом йому здавалося, що він не йде, а лише уявляє, що ноги пересуваються, а він стоїть у сніжаному морі і ось-ось упаде безсилий і, за хвилину-другу, замерзне. Тоді збирав рештки сил і прискорював ходу. Темно, нічого не видно, а ноги такі важкі, стомлені, неслухняні.

Врешті вітер ніби полегшав. Ще пара кроків і Гнат побачив стовбур дерева. Ступив далі — другий.

— Усе! Сосновий бір. Та густий який!

Скидає торбу з плечей і падає на неї, обпершись спиною у стовбур дерева.

А вітер літає по соснах, колише їх кучеряві верхи і виспіває своєї пісні.

Гнатові легко і добре. Небезпека минула.

— Посиджу трохи, може затихне вітер і розведу вогонь, бо землянки вночі не знайдеш — подумав.

Було так хороше сидіти під цим товстим стовбуром. Відси видно все. Десь ділося оте гідке, засніжене болото. Замість його в сніговій імлі виринув Труханів острів. Ось і трамвай котиться Олександрівським спуском і дзвонить, дзвонить.

— То правда таки, що киевський трамвай має наймелодичніший дзвінок у світі — думає собі Гнат.

А ось із Софії полинули дзвони. Відповіла Лавра з Печерського. Що це сьогодні? Чого так урочисто лунають дзвони над нашим Києвом? Ага! Це ж свят-вечір сьогодні.

А дзвони дзвонять, і їх звучання колишеться, колишеться над засніженим Києвом, дзвінкою луною віддає в задеснянських лісах і відти котить на південь, у степи.

Гнатові тепло і затишно, хоч і зима була в Києві. Ось Дніпро, білою ковдрою вкритий, простягся під кручами. На високому березі його, ніби з імлістої безконачности, виростає Володимирова гора і парки, Липки і Печерське. А там, ген-ген в даліні, наче в прозорих хмарах, гойдаються Китаєве і Голосієве.

Виростають тисячолітні твердині: Лавра, Софія і Михайлівський манастар...

Все це тоне в різнокольорових вогнях. Вогники, наче зорі, переливаються: то зелені і червоні, то блакитні і золоті. А повітря, насичене теплом і радістю, пружно гойдається ніжними хвилями, що грайливо котяться з Подолу, знімаються на

кручі Дніпрові і б'ють у кам'яниці вікових церков.

Затихли дзвони. Невідомо звідки, чи то з Софії, чи з Михайлівського, чи може з самого неба, полинув могутній спів:

....Застеляйте столи
Та все килимами,
Радуйся,
Ой, радуйся, земле,
Син Божий народився“...

— Так! Так! Це свят-вечір сьогодні!...

Як у казці виходять парубки в синіх, як сливи у вересні, штанах, у сорочках білих, як молоко, цяцькованих блакиттю та золотом, і ставлять величезні столи — від Володимирівської гори аж до Липок.

З Подолу піднімаються дівчата з очима синіми, як небо, з косами, як достигаюча пшениця в степу, накривають столи килимами квітчастими, наче луки придніпрянські у червні і, разом з парубками підхоплюють цей могутній спів:

„Та кладіть калачі
З ярої пшениці,
Радуйся,
Ой, радуйся, земле,
Син Божий народився“.

І радується золотий Київ, веселиться вся Україна, і тішиться земля українська

родюча і все славить народження первопринци життя.

Гори вкриті народом. Столи вгинаються від плодів землі родючої і праці чесної, а колядка неповторною симфонією лунає над усім і котиться пружним повітрям на захід до Бескидів і на схід до Кавказу.

Гнат ніби бачить, як летять ці звуки і будять до життя сонні ще чорноземи.

Він летить за колядкою і співає його душа звільнена:

....Радуйся.
Ой, радуйся, земле,
Син Божий народився!“...

III.

Коли Гнат розкрив очі, то побачив декілька чоловік, що стояли над ним. Вирішив, що піймали його. Нудьга здавила серце і дві великі сльози скотилися з підопущених повік.

— Не мучте. Убийте швидше — промовив тихо.

— Ото герой який! Убийте. А нащо ж ми тебе снігом дві години терли? Уставай вечеряти краще — почулось з гурту.

— Дякуй Богові, що впав під дверима нашої землянки, а то замерз би.

Не вірилось Гнатові. Та коли його посадили за стіл, на якому стояв казан рижової куті і відро узвару, то він відчув, що це свої.

— Хто ж ви хлопці? Де я?

— Розкажи йому, Романе, коротко та будемо вечеряти.

— Слухай же. Ми такі, як і ти втікачі. Живемо тут і ждемо слухного моменту, щоб прорватись далі. В ясну погоду не йдемо, бо сліди будуть — піймають. В таку, як сьогодні не йдемо, щоб не загинути, як ти ледве не загинув. Коли піде рівний і м'який сніжок, то й підем. Якщо хочеш з нами, то візьмемо й тебе.

Чи хоче він? Не витримав, і теплі сльози радості потекли з очей.

Сили вечеряти.

Хтось почав колядку:

„Бачить же Бог, бачить Творець,
Що мир погибає“...

Весело горіли дрова в печі. Урочисто лунала колядка, а надворі ревіла буря. Та вона була більше не страшна Гнатові...

ДЕ ПРЕДКИ СПОЧИЛИ...

ФРАГМЕНТ

Була весна. Пізня весна в степу. Пора, коли все аж лізло з городів, коли лани не вмщали рослин: росло все вгору і в ширину. Бачила це все Марійка. Дуже бачила.

Коли дивилася з могили на лани, то чаділа від того. Тужно ставало. Щось щеміло коло серця.

Приходили на думку давні часи, коли ще дівчам-підлітком доріжками степовими росяними ходила увечорі і співала:

„Ой, летіла галка
Через круту балку,
Та й сіла на сосну,
На гілку розкошну...“

Гарна пісня. Настрій творила вона. Сум радісний викликала.

Стояла коло воріт і дивилася в степ. Дивилася у виразну лінію обрію.

— Чого це ти, доню, сумуєш? Чи за містом журно тобі? — Це мати, підійшовши, запитала з тривогою.

— Чи за містом журно мені? Ні, мамцю. Я не журюся. Я... радію.

Дивувалася мати:

— Чи то ж так радіють людські дочки? — подумала і пішла, нічого не сказавши.

А Марійка стояла. Стояла і дивилася у простір.

Зайшло сонце і фіялкові сутінки падали на степ. Тихо на селі.

Повернулася на південь і побачила, як сиза пелена туманів піднімалася над пишними плавнями.

— На Січ поїду — сказала собі Марійка і пішла через город на леваду.

Ішла левадою і всміхалася до себе. Вогкі трави ноги голубили, ніжні смілки під коліно лоскотали.

Зупинилася над річкою. Замислилась. Тоді рвучко відчепила ланцюг від пакола, одною ногою в човен стала, а другою відштовхнулась від берега і попливла.

Пливе човен давньою рікою козацькою, а Марійка стоїть з-заду і лиш кермує ним.

Стоїть, ліву ногу трохи вперед відставила. Гордо дивиться на плавні, що зазира-

ють у Підпільну. Володарка відчувається в поставі її. Завмерла вся в сназі своїй. Лиш ніздрі її з невиразними лініями носа, що дрижали, та світлий погляд великих сірих очей зраджували в ній живу людину, що монументом здавалася.

Співати почала. Власне кажучи, не почала, бо весь час її тіло співало. Лиш назовні тепер той спів вийшов.

„Добре тобі, галко,
На осні сидіти“...

Гналася пісня рікою, вдарялася в плавні і верталася до Марійки. Тішило це Марійку. Гралася вона своїм голосом. То підніме його високо і штучно, то кине ним униз, до матері-землі його опустить.

Тішилася, що ніхто не чує її, лиш оці верби та явори плавневі, та ще бистрі води Підпільної...

Вже з імлі за Дніпром повний місяць вийшов, коли човен Марійчин раптом повернув на південь і пристав до крутого січового валу (там, де полохливий Павлюк припав до широкого лона сестри своєї — Підпільної).

Скочила на берег, піднялася на кручу січову і зупинилася. Стояла так хвильку — другу, а тоді заклала руки за голову і пі-

шла. Ніби шукала чогось, а не знала чого. Вітер зі степу чебрецем і полинем дихнув. Ворухнулися ніздрі Марійчині. Очі, сірі і м'ягкі, розширились і п'янка туга блиснула в них.

Ніби струм чебрецевий пройшов тілом. Млосно стало. Хотілося жити.

Жити!

Всі частини тіла бренили тугою невлучною за життям. Отой дух степовий, що вітром кинутий сюди, заграв її кров'ю, збудив щось давне, правічне.

Сіла на траву. Не пам'ятаючи, що робить, косу розплітала. Русий волос вітровому подихові підставляла, кажучи:

— Пийте пахощі степові! Ловіть запахи чебрецеві, що степ правічний, козацький дихає ними.

Вітрець зі степу водами прозорими грався — сребрив плесо ріки проти місяця.

Місяць пірнав у Підпільну, а після зривав свої промені і кидав ними в плавні. Тоді тіні казкові простягалися від дерев на піски. Полохливий Павлюк сизо-срібною стрічкою тікав від них: то вдариться в один берег і під куці ховається, то раптом скочить на широке річище, блисне срібно-злотою струєю, і знову подався під

другу кручу. Під корчами старого, як січ козацька, явора ховається.

Дивиться Марійка на цю химерну річечку і смішо їй. Погратися з ним хоче. Зривається на рівні ноги і мавкою степовою на золотий пісок річища павлюкового стрибає. Русе волосся її коси розпущеної купається в промінні місячному. Вітер степовий ворухить його, а вона, пахощами міцними, степовими збуджена, бреде по воді прозорій і п'янку дивиться у степ, що чебрецем і полинем дихає.

Тихо в плавнях. Лише Павлюк хлюпоче та листя яворове до його озивається. Про славу козацьку розмовляють.

Тиха і радісна розмова їх. Тішаться, що не зникла ще сила козацька січова: ще живе вона в крові Марійчиній. Живе і житиме. Аж поки степ чебрецем та полинем дихатиме, а місяць у Підпільній проміння купатиме.

Капудівська Січ,
1943.

З М І С Т :

На хуторі	3
Земля кличе	19
Лист з Волині	26
В тайзі	41
Де предки спочили	57

